

RUS SÖZLÜKBİLİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Minara ALIYEVA ESEN*

ÖZET

Sözlükbilim, bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözcük varlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelik, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir dilbilim dalıdır.

Bu yazıda genel olarak bir toplumun hayatında sözlüğün önemi ve rolü ele alınacak, Rus sözlükçülük alanında hazırlanmış olan önemli eserlere değinilecek ve Rus sözlükbiliminin prensip ve teorileri tasvir edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sözlükbilim, sözlük, kelime hazinesi, Rus sözlükbilimi, sözlükbilim teorileri.

AN OVERVIEW INTO RUSSIAN LEXICOLOGY

ABSTRACT

Lexicology is a branch of linguistics which aims to put forward the vocabulary of a language or comparatively those of several languages in the form of a dictionary, and to reach this aim, shows ways of application by offering several methods.

This paper is generally to deal with the importance and the role of dictionaries in the life of a society, to address important Works prepared in the field of Russian lexicology, and to specify the principles and theories of Russian lexicology.

Key Words: Lexicology, dictionary, vocabulary, Russian Lexicology, theories of lexicology.

---

*Dr., Uludağ Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü,
minaraesen@mynet.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

1. Giriş

Sözlükbilim, bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözvarlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelik, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir dilbilim dalıdır (Aksan 1998, III, s. 69).

Gerek doğu dünyasında gerekse batı dünyasında eski ve köklü bir sözlük bilimi geleneği olduğunu gösteren önemli sözlükler hazırlanmıştır. Böyle bir geleneğin doğuşunda milletlerarası ilişkilerin ve karşılıklı anlaşma ihtiyacının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak birçok alanda olduğu gibi sözlük bilimi alanında da en önemli gelişmeler XIX. yüzyılda olmuştur (Aydın, 2007, s. 107).

XX. yüzyılda Rus sözlükbiliminin gelişmesi de XIX. yüzyılın sözlükbilimi geleneğine bağlıdır. Bu yazıda XIX yüzyıldan başlayarak günümüze kadar Rus sözlükbilimi çalışmaları, sözlükbilim teorileri ve prensipleri üzerinde durulacaktır.

2. Sözlük

Sözlük; bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazılarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabıdır (Aksan 1998/3; 75). Bir başka tanıma göre, sözlük; bir dilin kelimelerini, deyimlerini, atasözlerini genellikle alfabetik düzene uygun olarak sıralayan, anlamlarını açıklayan ve başka dillerdeki karşılıklarını veren eserlerdir (Aydın, 2007, s. 107).

Bir sözlükte dilin bilimsel tasviri, dilin tarihi, çağdaş yapısı, alıntı kelimelerin izahı, eski ve kullanım dışı olan kelimeler; ayrıca, bilginin sistemleşmesi, gerçeğin detaylı bir şekilde incelenmesi, bu dilde konuşan toplumun tarihi ve kültürü ile ilgili oldukça farklı bilgileri bulmak mümkündür. Bir dilin kelime hazinesinin zenginliğini toplu bir biçimde biriktiren sözlükler, bir toplumun tarihi hafızasını da bir araya toplar. Böylece sözlükler, tarihi ve kültürel dönemin bozulmasını, toplum değerlerinin kaybedilmesini engelleyen birer geçici engel olarak karşımıza çıkar.

Sözlükler genellikle aktüel dilbilim anlayışının yeni kullanımına açık kapı bırakarak oluşturulurlar. Böylece sözlükbilim eserleri her zaman nispeten yenidir. Aynı zamanda sözlüğün çağdaşlığı kendince anakroniktir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Rus bilim adamı Yu. D. Apresyan'a göre, "Sözlük, yaşayan ve yenilenen dilin bir anlık kesitidir" veya "Sözlük, anlık bir kesitin ardından canlı dilin sürekliliğini tahmin etmelidir" (Apresyan 1993; 8, 12).

Tamamlanmış bir sözlük, gelecekte yeni sözlüklerin oluşması için ilham kaynağı mahiyetindedir. Dilin sürekli canlı olması ve gelişmesini göz önünde bulundurursak, sözlük oluşturma sanatının da buna bağlı olarak sürekli olacağından söz etmek mümkündür. Bir sözlüğün yayınlanması, hem kültürel hem de tarihi bir olaydır.

Sözlüklerin hem sözlükbilimin faaliyetinin objesi, hem de teorik açıdan sözlükbilimin öğrenim objesi olduğu söylenebilir. Sözlükbilimci, tam olarak "kendi adına konuşmaz". O, bir toplum ile sözlükbilimciye adeta bir soru sorarak sözlüğe müracaat eden kişi arasında aracılık yapar. Sözlükbilimcinin cevapları, sözlüğü kullanan biri için az veya çok birer yönerge, birer direktif şeklinde algılanır. (Martınük 2004; 180).

Sözlüğü hazırlayan kişi, kullanıcının hem güvenilir bir şahsiyeti olarak hem de onun isteklerini en üst düzeyde (sözlükbilimin maksadına uygun sınırlar çerçevesinde) yerine getiren bir uzman olarak düşünülmektedir. Sözlüğü hazırlayan kişi, bir taraftan yazar kişiliğine sahiptir, bir taraftan da bir dili konuşan toplumun orta seviyedeki temsilcisine göre yönünü belirleyerek sözlüğün içeriğine objektif bir şekilde tasvir etme özelliğini kazandırmaktadır.

2. Rusya'da Sözlük Geleneği

Rusya'da sözlük geleneği çok eski dönemlere dayanır. Bu geleneğin en canlı dönemi XIX. yüzyıl olmuştur. Rus dilbiliminde kelimenin üzerinde önemle durulmuştur.

Rusya'da sözlükçülüğün gelişme çizgisine ana hatlarıyla değinen Z. M. Gabunia, bu alanda A. A. Potebnya, F. F. Fortunov ve M. M. Pokrovskiy'in çalışmalarının önemi bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Ona göre bu dilciler, sözlük çalışmalarında belirli bir konuya ağırlık vermişlerdir, örneğin A. A. Potebnya kelimenin yapısını ve anlamını ele alarak genel bir teori geliştirmiş, F. F. Fortunov ise sadece kelimenin gramatikal yönü üzerinde durmuştur, bir diğer dilci olan M. M. Pokrovskiy ise kelimenin zaman içinde geçirdiği anlam gelişmesine çalışmalarında değinmiştir (Gabunia, Gusman Tirado, 2007, 55).

A. İ. Smirnitkiy'e göre "Kelime, sözlüğün sadece asıl bir unsur olarak değil, aynı zamanda dilin genel anlamda birimlerin

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

bağlayıcısı olarak da değerlendirilir.” (Smirnitskiy 1952; 183) veya F. de Saussure’in dediği gibi “... *Dil mekanizmasının bir bakıma merkezidir.*” (Saussure 1977; 143)

Kelimeye karşı duyulan ilgi, XX. yüzyılda da devam etmişti. Bir önceki yüzyılda elde edilen tüm tecrübeleri neticelendirerek bünyesinde toplayan Rus dilbilimi, kelime bilimini önemli bir dal haline getirmişti.

Dilbiliminde kelimenin durumunu izah etmek oldukça zordur. Rus dilbiliminin tarihinde kelime, kelime hazinesinin bütünlüğündeki ve gramerlik bir yapıdaki anlam çerçevesinde ele alınarak şu açılardan incelenmektedir: kelimelerin türleri, kelime hazinesinin genişletilmesi ve geliştirilmesi, dilin sözlük yapısı, kelimelerin fonksiyonları vs. Bu dönemde esas çalışmalar, sözlükçülüğün genel, özel, tarihi, karşılaştırmalı, pratik sözlükler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Sözlükçülük araştırmalarının temel meseleleri, XX. yüzyılın başında M. M. Pokrovskiy, L. V. Şçerba, A. M. Peşkovskiy, G. O. Vinokur, A. İ. Smirnitskiy ve diğerlerinin çalışmalarında ele alınmıştır.

XX. yüzyılın başında Rus dilbiliminde kelimenin anlamına (V. İ. Abayev, R. A. Budagov, N. F. Yakovlev ve diğerleri), paleontoloji anlamına (N. Ya. Marra ve öğrencileri), kelimenin sosyolojik yapısına (Şor, F. P. Fillin) büyük önem verilmekteydi (Gabunia, Gusman Tirado 2007, 56).

Ellili yıllardan itibaren kelime, kendi iç dil bağlantıları açısından ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde kelimenin leksik-semantik değişmelerinin (V. V. Vinogradov, A. İ. Smirnitskiy, O. S. Ahmanova) ayrıca eş anlamlı ve zıt anlamlı kelimelerin ilişkileri meseleleri incelenmektedir. Yine aynı dönemde ilk defa kelime biliminin senkronik (V. V. Vinogradov, D. N. Şmelev), diyakronik ve karşılaştırmalı (R. A. Budagov, A. A. Ufimtseva, O. S. Ahmanova, K. A. Levkovskaya) açılarından ele alınma çabaları görülmüştü.

O dönemde semantik araştırma yöntemlerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır: Bu yöntemler kelime gruplarının leksik ve semantik açıdan incelenmesi, kelimenin anlam yapısının belirlenmesi, metinlerin analizi tarzındaydı. Bilimde sözlükler için ilk kez yapısal ve istatistiksel yöntemler kullanılmıştı. Yapısal ve statiksel yöntemlerin kullanıldığı bu çalışmalar, Yu. D. Apresyan, R. M. Frumkin’a aittir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

A. İ. Smirnitskiy'nin (*Leksiçeskoe i grammatičeskoe v škole*) araştırmalarında kelimenin leksik-semantik değişmeleri meselesinin incelenmesi, genel dilbilimin teorileri için önemli rol oynamıştı. Bu çalışmalar yeni teorilerinin oluşması için uygun bir zemin hazırlamıştı. Bu yeni teoriler, kelimenin anlam yapısının belirlenmesi, leksik-semantik düzeyde küçük birliklerin tespit edilmesini temel alıyordu. Bu meselelerin incelenmesinin devamını O. S. Ahmanova (*Oçerki po obşçey i russkoy leksikologii*), V. A. Zvegintsev (*Teoritiçeskaya i prikladnaya lingvistika*), K. A. Levkovskaya (*Teoriya slova, printsipi ee postroeniya i aspekti leksiçeskogo materiala*), Yu. D. Apresyan (*İdei i metodi sovremennoy strukturnoy lingvistiki*) ve diğerlerinin çalışmalarında görebilmekteyiz.

Dilin bir işaret bilimi olduğu, onun özellikleri, sözlü işaretin özellikleri, başka işaret sistemleriyle kıyaslanması, işaretlerin fonksiyonel sınıflandırılması gibi konuların genel yöntem ve teorilerinin meseleleri A. F. Losev, Yu. S. Stepanov, A. N. Leont'ev, V. A. Zvegintsev, Yu. A. Karaulov, G. V. Kolşanskiy, B. A. Serebrennikov, V. M. Solntsev, V. Z. Panfilov ve diğerlerinin çalışmalarında incelenmişti. Dilin işareti konusundaki teorilerin çoğunda ortak bir görüşün savunulduğu görülmektedir. Hala dil işaretinin çift yönlü mü tek yönlü mü olduğu tartışılmaktadır.

Rus dilbiliminde altmışlı yıllardan bu yana sözlükçülükle ilgili meseleler üzerinde yoğun bir biçimde durulmaktadır. Buradaki pek çok yaklaşım iki açıdan ele alınabilir: 1. Kelimenin anlamı doğrudan mı dolaylı mı?; 2. Kelimenin anlamı iç yönlü mü dış yönlü mü? Yani konuşma dilindeki kelimenin anlamı ve telaffuzu doğal mı yoksa yapısal mı?

Rus edebi dilinin sözvarlığı incelemeleri değişik açılardan ele alınmaktadır:

1. Belirli bir tarihi dönem içinde sözvarlığının sistematik tasviri (F. P. Filin, P.Ya. Çernih);
2. Bazı kelime ve kelime gruplarının tarihi süreç içerisinde incelenmesi (V. V. Vinogradov, F. P. Filin);
3. Tüm dönemi kapsayacak şekilde sözvarlığı gelişiminin kaidelerinin incelenmesi (İ. S. İl'yinskiy, Yu. S. Sorokin);
4. Sözvarlığının bazı bölümlerinin incelenmesi (V. V. Veselitskiy);
5. Edebi dilinin sözvarlığının stilistik ayırımının tasviri (V. D. Levin);

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

6. Sovyet döneminde sözvarlığının anlam değişimleri (M. V. Panov, L. P. Kırısın);

Bunun dışında değişik dillerin sözvarlığının tarihi ve karşılaştırmalı incelenmesi ile ilgili E. İ. İstrina, A. İ. Smirnitskiy, V. İ. Abayev, R. A. Budagov, N. İ. Fel'dman, A. A. Şanskiy, V. G. Gak, V. N. Toporov, A. A. Ufimtseva, N. A. Baskakov, Yu. N. Karaulov, N. Kostomarov ve diğer araştırmacılar tarafından pek çok çalışma yapılmıştı (Gabunia, Gusman Tirado 2007, 64).

4. Sözlükbilim Geleneği

Dilbilimin tek disiplinli dalı, sözlükbilimdir. Sözlükbilim, sözlüklerin oluşumunu tasvir etmekte kullanılan birer yöntem ve pratiktir. Sözlükbilimin asıl amacı, kelime hazinesi tasvirinin prensip ve yöntemlerin bilimsel olarak hazırlanması, ayrıca bir dilin yapısında yer alan kelimelerin incelenmesini değişik açılardan ele alarak sözlüğün oluşturulmasıdır.

Sözlükbilim, bir bakıma dili bilimsel açıdan ele alarak dilbilim ile bir dili kullanmakta ve öğrenmekte olan toplum arasında aracılık yapmaktadır; sözlük malzemesi ise dilbilimine nazaran toplumun karşısında hesap vermektedir.

Sözlükbilim teorileri, herhangi bir ülke tarihinin kültürel boyutları çerçevesinde oluşturulan sözlüklerin içeriğini, yani metinleri incelemekte, aradaki geçişleri herhangi bir sözlüğün bir başka sözlüğe etkisini araştırmakta, alıntı kelimelerin alımı ve dile yerleşme şartlarını belirlemektedir.

Rusya'da sözlükbilim gelişiminin en canlı döneminin XIX. yüzyıl olduğunu daha evvel dile getirdik. O dönemde değişik tiplerde sözlükler oluşturulmuştu: tarihi sözlükler, yabancı dil sözlükleri, iki dilli sözlükler, açıklamalı sözlükler.

Sovyetler Birliği döneminde sözlükbilim, dilbiliminin en önemli dallarından biri duruma gelmişti. Bunun nedeni de çağdaş Rus dilinin ve diğer dillerinin özelliklerini kayda almak ve o dönemde henüz yazı dilini oluşturmayan halklar için dil normlarını sağlamlaştırmaktı. Bu amaçla SSCB halkları için iki dilli sözlükler oluşturulmuştu: Rusça-Milli, Milli-Rusça.

Yüksek öğrenim kurumlarında tercümeyle dayalı olan faaliyetlerin genişletilmesi, yabancı dillerle ilgili olan iki dilli sözlüklerin oluşturulması ihtiyacı doğmuştu.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

1918 yılından 1962 yılına kadar Sovyetler Birliğinde 9.000'e yakın değişik türlerde sözlük yayınlanmıştır: kelime türleri sözlüğü, türemiş kelimeler sözlüğü, morfemler sözlüğü, deyimler sözlüğü vs.

Açıklamalı sözlüklerin arasında V. İ. Dal'ın *Tolkoviy slovar' jivogo velikorusskogo yazıka* (1863-1866), *Slovar' tserkovno-slavyanskogo i russkogo yazıka* (1867-1868), Ya. İ. Grot'un *Slovar' russkogo yazıka* (1895, 1. Cilt) sözlükleri yer alır. Grot'un bu sözlüğü daha sonra hem halk dilini hem de ağızları kapsayan bilgileri ile genişletilmiş olarak yeniden yayınlanmıştır.

Çağdaş dilbiliminde bu sözlük, Rus dilinin hem kelime bilimi hem de anlam bilimi açısından büyük önem taşır. Bu sözlüğün genişletilme çalışmaları 1922 yılında İlimler Akademisi tarafından oluşturulan V. M. İstrina'nın başkanlık yaptığı komisyon tarafından sürdürülmüştü. 1924 yılından itibaren komisyon yeni ciltlerin basımı için çalışmalara devam etmişti. Bazı ciltlerin redaktörleri S. P. Obnorskiy, V. İ. Çernişev, L. V. Şçerba, E. S. İstrina, P. L. Maştakov gibi büyük bilim adamları olmuştur.

Herhangi bir bilimin gelişmesi, teori ile pratiğin iç içe olması halinde, birbirine etkileşimi neticesinde gerçekleşir. Sözlükbilimin teorik erişimleri yeni sözlüğün doğmasına neden olur. Yeni doğan sözlük zamanla bu teorinin doğruluğunu ve netliğini yoklar.

Rusya'da sözlükçülüğün teorik yapısı XX. yüzyılın ilk yarısında şekillenmişti. İlk ilmi tipolojik sözlüğü hazırlayan L. V. Şçerba olmuştur (1940). O, *Opıt obşey teorii leksikografii* adlı çalışmasında sözlüklerin pratik kullanımına ve amacına uygun 6 tip karşılaştırma önermişti. Dilbilim açısından dile bakışını sürdüren araştırmacı, sözlükbilim teorilerinde aktif gramer (sözlüğü hazırlayanın grameri) ile pasif gramer (sözlükten faydalananın grameri) üzerinde yoğunlaşmıştı. O, iki grameri ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği görüşünü öne sürmekteydi. Ona göre aktif birikim, bir dili konuşanların çoğunluğu tarafından kullanılmakta, pasif birikim ise dili konuşanların bir kısmı tarafından kullanılmaktadır (Şçerba 1974, 235).

Şçerba, Rusça-Fransızca sözlüğün önsözünde çok ilginç bir görüşü öne sürmektedir. Araştırmacı, yabancı dillerin sözlüklerini Rusça açıklamalı (veya herhangi bir dili kullananların dilinde) oluşturulmasını önermektedir. Mesela, Ruslar kendilerine Rusça açıklamalı Fransızca sözlüğü veya bir başka dili konuşanlar Rusça sözlüğünü kendi dillerinde açıklamalı olarak oluşturmalıdır (Şçerba 1974, 307).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Sözlükbilimin yöntem prensipleri S. İ. Ojegov'un (1900-1964) çalışmalarında da ele alınmaktaydı. “*O treh tipah tolkovih slovarey sovremennogo russkogo yazıka*” (1952), “*Voprosı leksikologii i leksikografi*” (1953) gibi ve diğer çalışmalarında araştırmacı, sözlükbilim teorilerinin pek çok önemli meseleyi çözmeye çalışmıştı: Çağdaş dilinin sınırlarının belirlenmesi, dil birliklerinin dil normları arasındaki oranı, kelime seçimi prensipleri, genel sözlüklerde özel terminolojinin yeri vs.

O zamana kadar Rusya’da yapılan çalışmalar toplumun ihtiyaçlarını tam olarak karşılayabilmiş değildi. Toplumun edebi Rus dilinin sözvarlığını toplu bir şekilde yansıtan, dilbilgisine uygun, anlam ve yapı karakterinin netliği ile oluşturulan sözlüğe ihtiyaç vardı. Böyle bir sözlük hazırlamak oldukça zordu. Ancak D. N. Uşakov’un başkanlığında V. V. Vinogradov, G. O. Vinokur, B. A. Larin, S. İ. Ojegov, B. V. Tomaşevskiy gibi ünlü filologlardan oluşan grup 1934-1940 yılları arasında çağdaş edebi Rus dilinin normlara uygun dört ciltlik ilk Rus dilinin açıklamalı sözlüğünü oluşturmayı başarmışlardır.

Bu dört ciltlik sözlükten hareketle sözlüğü hazırlayanlardan biri olan S. İ. Ojegov tarafından tek ciltlik *Tolkoviy russkiy slovar*’ hazırlanmış ve yayınlatılmıştı. Bugünlerde bile sık sık yeni basıma giren bu sözlük, hem Rusya’da hem de diğer ülkelerde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Genel ve özel sözlükbilimin aktüel problemlerinden biri, geleneksel normlar ile “çağdaş” sözlükçülüğün arasındaki oran problemidir. Bu konuda F. P. Filin’in *O novom tolkovom slovare russkogo yazıka* çalışması büyük ilgi kazanmıştı. Bu çalışmasında araştırmacı, sözvarlığını içeren “değişken” ve “süreklî” sözlükler üzerinde durmaktadır. “Süreklî” sözlükler, XIX-XX. yüzyılları kapsayan değişik tarzda yazılmış olan eserlerin kelime hazinesini kapsamakta, “değişken” sözlükler ise, “sözlüğün kapsadığı dönemin konuşma dilinin normlarına uygun düşen kelime hazinesine dayanmaktadır” (Filin 1963, 257).

Sözlükçülük çalışmalarında büyük destek SSCB İlimler Akademisi tarafından A. P. Evgen’eva’nın redaktörlüğünde 1957-1961 yılları arasında yayınlanan Rus edebi dilinin sözlüğü olmuştur. Bu sözlükte Rus dilinin klasik ve çağdaş edebiyatına ait metinlerden seçilen yüzlerce parçadan hareketle anlam zenginliği ve üslup netliği gösterilmişti. Bu sözlük, eş anlamlı, zıt anlamlı, deyimler ve değişik tipteki sözlüklerin hazırlanmasına zemin hazırlamıştı.

Altmışlı yıllardan itibaren Rus sözlükbiliminde diyalektoloji sözlükbilimi adı altında yeni bir dal doğmuştu. Diyalektolojik

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

özellikler F. P. Filin'in başkanlığında hazırlanan *Slovar' russkih narodnih govorov* sözlüğünde yansıtılmıştı.

Bunun dışında XX. yüzyılın ikinci yarısında önemli gelişmeler sözlükbilimin tarihi sözlükler alanında görülmüştü. O dönemde XI-XIV yy. kapsayan ve redaktörlüğünü R. İ. Avanesov'un yaptığı *Slovar' drevnerusskogo yazıka* ile XI-XVII yy. kapsayan ve redaktörlüğünü S. G. Barhudarov'un yaptığı *Maly drevnerusskiy slovar'* sözlükleri yayınlanmıştı. Etimoloji alanında P. Ya Çernih'in *İstoriko-etimologičeskiy slovar' russkogo yazıka*, redaktörlüğünü N. M. Şanskij'nin yaptığı *Etimologičesskie issledovaniya po russkomu yazıku*, redaktörlüğünü O. N. Trubaçev'in yaptığı *Etimologičeskiy slovar' slavyanskih yazıkov* çalışmaları da bu türde yapılmış oldukça önemli çalışmalar olarak belirtilebilir. Bu arada filoloji çalışmaları için büyük zemin hazırlayan, sözlükbilimin çalışmalarında araştırma olanağı sağlayan 17 ciltlik *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo yazıka* (1948-1965) adlı sözlükten bahsetmeden geçmek mümkün değildir.

5. Sözlükbilimin Teori ve Prensipleri

Sözlükbilimin teorilerinde hem tarihsel prensipler hem de gelişimsel prensipler göz önünde bulundurulmalıdır.

Sözlükbilimde en önemli rolü sözlük türleri oynar. Sözlük türlerini genel olarak dört gruba ayırmak mümkündür:

- a. Dilbilim Sözlükleri
- b. Psikoloji Sözlükler
- c. Sosyoloji Sözlükler
- ç. İşaret Bilimi Sözlükleri

Sözlükbilim alanında önemli sonuçlar, önemli tecrübeler XX. yüzyılda elde edilmişti. Geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu tecrübe şekillenmeye ve oturmaya başlamıştı ve bunun neticesinde sözlükbilimin teorileri ortaya çıkmıştı. Bu teoriler sayesinde bugün, amacına uygun bir şekilde, sözlüklerin veya sözlük mahiyetinde olan diğer eserlerin oluşturulmasında akla gelen tüm sorulara cevap verecek olan toplu bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Sözlükbilim teorileri şu konuları içerir:

- a. Sözlükbilimin genel anlamda yapısı, içeriği ve hacmi;
- b. Sözlüklerin çeşit ve türlerin öğrenimi;

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

- c. Unsur ve parametrelerin öğrenimi;
- ç. Sözlükbilimsel yapısının temeli ve bilgisayar destekli ortamda kullanımının öğrenimi;
- d. Alışılmış sözlük malzemesinin öğrenimi;
- e. Sözlük çalışmalarının planlanması ve organize edilmesi öğrenimi;
- f. Sözlükbilim kurallarının oluşturulması ve şekillendirilmesidir.

Bugün sözlüklerin evrensel prensipleri ve fonksiyonları da şekillendirilmiştir. Sözlüklerin asıl fonksiyonları şunlardır:

- a. Eğitcilik fonksiyonu;
- b. Sistemleştirme fonksiyonu;
- c. Bilgi kaynağı fonksiyonu;
- ç. Genelleyicilik fonksiyonudur.

Sözlükbilimin prensipleri ise şunlardır:

- a. Gönderene yönelme ve izafiyet prensibi;
- b. Standartlık prensibi;
- c. Ekonomi prensibi;
- ç. Basitçilik prensibi;
- d. Dolgunluk prensibi;
- e. Efektif prensibi;
- f. Semantik aşamada tasvir prensibidir.

Eğitici ve ilim ve teknik sözlükbilimi, daha XX. yüzyılın 70-80'li yıllarda bir teorik disiplin olarak şekillenmişti. Bugün ise bu alanda genel olarak temel araştırmalar yapılmaktadır.

İlim ve teknik sözlükbilimi/terimcilik, sadece “*Problematika opredeleniy terminov v slovaryah raznih tipov*” (Değişik Tipteki Sözlüklerde Terimleri Belirleme Problemleri) (1976), “*Teoriya i praktika nauçno-tehniçeskoj leksikografii*” (İlim ve Teknik Leksikografisinin Teorisi ve Pratiği) (1988) gibi bilimsel yazılarda değil, A. S. Gerd’in *Osnovi nauçno-tehniçeskoj leksikografii*, S. V. Grinev’un *Vvedeniye v terminologičeskuyu leksikografiyu: Uçebnoye Posobiye*, Yu. N. Marçuk’un *Osnovi terminologii: Metodiçeskoye posobiye* eserlerine de dayanmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Bugünün ihtiyaçlarına karşılık olarak sözlükbilimin yeni dalları oluşturulmaktadır. Bilgi aktarma prosedürlerinin, bir dilin özelliklerinin öğrenilmesinde yararlı yeni yöntemlerin meydana gelmesinde büyük katkısı olmuştur. Tezaurus¹ tipi sözlüklerin teorik açıdan ele alınması, düşünce yazısı ile ilgili temel eserlerin oluşturulmasında önemli rol oynamıştır: Yu. A. Karaulov'un *Obşçaya i russkaya ideografiya, Lingvistiçeskoe konstruirovaniye i tezaurus literaturnogo yazıka* ve V. V. Morkovkin'in *İdeografiçeskiye slovari* adlı çalışmaları.

Bu tür sözlüklerin oluşturulması, eğitim sözlükbiliminin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Eğitim sözlükbilimi teorilerinin esasları, P. N. Denisov'un *Oçerki po russkoy leksikologii i uçebnoy leksikografii* ve V. V. Morkovkin'in *Osnovi teorii uçebnoy leksikografii* gibi büyük eserlerinde yansıtılmıştır.

Bunun dışında uzun zaman pratik karakter taşıyan sözlükbiliminin bir başka dalı, çok dilli sözlükbilimidir. Çok dilli sözlüklerin oluşturulmasındaki yöntem sorunlarına, genel olarak tercümede karşılaşılan problemleri ile ilgili çalışmalarda değinilmekte, ayrıca çok dilli sözlüklerin önsözlerinde bu konuda ele alınmaktaydı. Böylece, L. V. Şçerba'nın Büyük Rusça-Fransızca sözlük için yazdığı önsöz, çok dilli sözlüklerin oluşturulmasında ele alınan esas prensiplerin genel olarak açıklanması şeklinde kabul görmüştü. Bu sözlükbilim dalının ilk *Dvuyazyçnaya leksikografiya* adlı monografi çalışması V. R. Berkov'a aittir.

Sonuç:

Görüldüğü gibi sözlükbilim alanında Rus bilimi büyük bir başarı elde etmiş ve sözlük hazırlama açısından oldukça zengin eserler topluluğuna sahip olmuştur. Ayrıca sözlük çalışmalarını sürdüren araştırmacılar, sözlükbilimin taşıdığı kültürel fonksiyonu unutmamaktadırlar. Değişik tipte hazırlanan sözlükler, hem Rus dilinin dünyada tanınmasını hem de Rus dilbilimin sözlükçülük alanında kazandığı prensiplerinin bilim ortamında yaygınlaşmasına olanak sağlamaktadırlar.

¹ Tezaurus, bir dilin tüm sözvarlığını kapsayan bir tür sözlüktür. Yani sözlükte yer alan kelimeler, edebi eserlerden, diğer sözlüklerden, dilbilim eserlerinden, sözlü eserlerden ve diğer kaynaklardan ele alınan kelimelerdir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

KAYNAKÇA

- AHMANOVA O. S., **Slovar' lingvistiçeskih terminov** (Dilbilim Terimleri Sözlüğü), Sovetsyaka Entsiklopediya, Moskova, 1966.
- AHMANOVA O. S., "*Oçerki po obşçey i russkoy leksikologii*" (Genel ve Rus Dilbilim Yazıları), Nauka, Moskova, 1957.
- AKSAN D., **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yayınları, Ankara, 1998.
- APRESYAN Yu. D., "*Leksikografiçeskaya kontsepsiya Novogo Bol'şogo anglo-russkogo slovarya*", **Noviy Bol'şoy russko-angliyskiy slovar'** ("Yeni Büyük İngilizce-Rusça Sözlüğün Leksikografi Anlamı", Yeni Büyük İngilizce-Rusça Sözlük), Moskova, C.1, 1993.
- AYDIN M., **Dilbilim El Kitabı**, 3F Yayınları, İstanbul, 2007.
- BERKOV V. P., **Dvuyaziçnaya leksikografiya** (İki Dilli Sözlükbilim), Sankspeterburg, 1996.
- ÇERNİH P. Ya., **İstoriko-etimologiçeskiy slovar' russkogo yazıka** (Rus Dilinin Tarihi-Etimoloji Sözlüğü), C 1-2, Moskova, 2001.
- DAL' V. İ., **Tolkoviyy slovar' jivogo velikorusskogo yazıka** (Yaşayan Rusça Açıklamalı Sözlük), C 1-4, Moskova, 1978.
- DENISOV P. N., **Oçerki po russkoy leksikologii i uçeбноy leksikografi** (Rus Leksikoloji ve Eğitim Leksikografisi Üzerine Dair), Moskova Milli Üniversitesi, Moskova, 1974.
- FILIN F. P., **O novom tolkovom slovare russkogo yazıka** (Yeni Açıklamalı Rusça Sözlüğü Üzerine), Moskova, 1963.
- FILIN F. P., **Slovar' russkih narodnih govorov** (Rus Halk Ağızları Sözlüğü), Moskova, 2002.
- GABUNIA Z. M., Gusman Tirado R., **İstoriya rossiyskogo yazıkoznaniya** (Rus Dilbilim Tarihi), Moskova, 2007.
- GERD A. S., **Osnovi nauçno-tehniçeskiy leksikografii** (İlim ve Teknik Leksikografisinin Esasları), Leningrad Milli Üniversitesi, Leningrad, 1986.
- GRINEV S. V., **Vvedenie v terminologiçeskuyu leksikografiyu: Uçeбноye posobiye** (Terminoloji Leksikografisine Giriş: Ders Kitabı), Moskova Milli Üniversitesi, Moskova, 1986.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- GROT Ya. K., **Slovar' russkogo yazıka** (Rus Dili Sözlüğü), Sankspeterburg, 1891.
- KARAULOV Yu. A., **Lingvistiçeskoye konstruirovaniye i tezaurus literaturnogo yazıka** (Lengüistik Yapı ve Edebi Dilin Tezaurusu), Nauka, Moskova, 1981.
- KARAULOV Yu. A., **Obşçaya i russkaya ideografiya** (Genel ve Rus İdeografisi), Nauka, Moskova, 1976.
- KORKMAZ Z., **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara, 1992.
- LEVKOVSKAYA K. A., **Teoriya slova, printsipi ee postroeniya i aspektı izuçeniya leksiçeskogo materiala** (Kelime Teorisi, Yapısal Prensipler ve Kelimeleri İnceleme Yöntemleri), Moskva, 1967.
- MALIY **drevnerusskiy slovar' XI-XVII vv.** (Küçük Eski Rusça Sözlük XI-XVII yy.), (Redaktör S. F. Barhudarov), Moskova, 1975.
- MARÇUK Yu. N., **Osnovı terminologii: Metodiçeskoye posobiye** (Terminolojinin Esasları: Öğretim Yöntemleri), Moskova Milli Üniversitesi, Moskova, 1992.
- MARTİNÜK A. Ya., **Russkaya leksikografiya: traditsii i perspektivi** (Rus Sözlükbilimi: Gelenekler ve Perspektifler), Moskova, 2004.
- MORKOVKIN V. V., **İdeografiçeskie slovari** (İdeografi Sözlükleri), Moskova, 1970.
- MORKOVKIN V. V., **Osnovı teorii uçebnoy leksikografii** (Eğitim Leksikografisi Teorilerinin Esasları), Moskova, 1990.
- OJEGOV S. İ., **"O treh tipah tolkovnyh slovarey sovremennogo russkogo yazıka"**, **Leksikologiya. Leksikografiya. Kul'tura reçi.**, ("Çağdaş Rus Dilinin Üç Tip Açıklamalı Sözlük Üzerine", Leksikoloji. Leksikografi. Dil Kültürü.), Moskova, 1974.
- OJEGOV S. İ., **Tolkoviy russkiy slovar'** (Rusça Açıklamalı Sözlük), Moskova, 2008.
- OJEGOV S. İ., **Voprosı leksikologii i leksikografii** (Leksikoloji ve Leksikografi Meseleleri), Moskova, 1953.
- Rusça-Türkçe Sözlük**, Sovetskaya Entsiklopediya, Moskova, 1972.
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

- Slovar' drevnerusskogo yazıka (XI-XIV vv)** (Eski Rusça Sözlük (XI-XIV yy.)), (Redaktör: R. İ. Avanesov), C 1-10, SSCB İlimler Akademisi, Moskova, 1988.
- Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo yazıka v 17 tomah** (17 Ciltlik Çağdaş Rus Edebi Dili Sözlüğü), SSCB İlimler Akademisi, Moskova-Leningrad, 1950-1965.
- Slovar' tserkovno-slavyanskogo i russkogo yazıka** (Dini Slav ve Rus Dili Sözlüğü), Rus İmparatorluğu Akademisi tarafından hazırlanmış, C 1-4, Sankspeterburg, 1847.
- SMIRNITSKIY A. İ., **K voprosu o slove (Problema "otdel'nosti slova")** (Kelime Meselesine Dair ("Tek Başına Kelime" Meselesi) Moskova, 1952.
- SMIRNITSKIY A. İ., **"Leksiçeskoe i grammatičeskoye v slove", Voprosı grammatičeskogo stroya**, ("Kelimenin Leksik ve Gramerlik Yapısı", Dilbilgisi Yapısı Meseleleri), SSCB İlimler Akademisi, Moskova, 1955.
- SAUSSURE F. De, **Trudı po yazıkoznaniyu** (Dilbilim Çalışmaları), Moskova 1977.
- ŞANSKIY N. M. **Etimologičeskie issledovaniya po russkomu yazıku** (Rus Dilinin Etimoloji Araştırmaları), Moskovskiy Universitet, Moskova, 1960.
- ŞÇERBA L. V., **"Predislovie k Bol'şomu russko-frantsuzskomu slovarü", Yazıkovaya sistema i reçevaya deyatel'nost'**, ("Büyük Rusça-Fransızca Sözlüğüne Önsöz", Dil Sistemi ve Konuşma Etkinliği), Leningrad, 1974.
- ŞÇERBA L. V., **"Opıt obşey teorii leksikografii", Yazıkovaya sistema i reçevaya deyatel'nost'** ("Dilbilim Genel Teori Denemeleri", Dil Sistemi ve Konuşma Etkinliği), Leningrad, 1974.
- TRUBAÇEV O. N., **Etimologičeskiy slovar' slavyanskih yazıkov** (Slav Dillerinin Etimoloji Sözlüğü), SSCB İlimler Akademisi, Moskova, 1963.
- ZVEGINTSEV V. A. **Teoretičeskaya i prikladnaya lingvistika** (Teorik ve Pratik Dilbilim), Moskova, 1968.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*